

Компанець К. В.

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.1 : 342.2

ГАРАНТІЇ ДЕРЖАВНОГО ЛАДУ ТА ІНШІ СУМІЖНІ КАТЕГОРІЇ: ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ

Досліджено гарантії державного ладу як обов'язковий елемент державного та суспільного розвитку. Розкрито співвідношення термінів “гарантії” та “механізм” з метою визначення місця і ролі гарантії державного ладу.

Ключові слова: гарантії, гарантії державного ладу, механізм, механізм захисту, механізм реалізації, механізм забезпечення.

Постановка проблеми. У сучасних трансформаційних умовах державно-правового розвитку держава покликана, окрім декларування конституційних принципів й цілей побудови громадянського суспільства та правової держави, створювати умови для реалізації найважливіших конституційно-правових положень. Тому вивчення проблеми гарантування державного ладу України як найважливішого базового інституту є одним з актуальних завдань вітчизняної правової науки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемі гарантії присвячено велику кількість досліджень радянських та вітчизняних вчених, але переважна більшість з них акцентує увагу на вивченні гарантії окремих системних елементів державного ладу. Вчені Н. Боброва, В. Журавський, Т. Заворотченко, А. Колодій, С. Комаров, В. Копейчиков, В. Корельський, В. Котюк, В. Кравченко, С. Лисенков, М. Марченко, Л. Наливайко, П. Недбайло, В. Перевалов, В. Погорілко, В. Тацій, Ю. Тодика, О. Фрицький, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та ін. зробили значний внесок у дослідження окремих теоретичних аспектів гарантії державного ладу.

Виклад основного матеріалу. Хоча окремі елементи державного ладу досить успішно досліджуються сьогодні, але у доктринальній літературі майже відсутні комплексні дослідження, присвячені гарантіям державного ладу.

Необхідно зазначити, що найбільшу увагу акцентовано на розгляді і дослідженні гарантії реалізації та захисту прав і свобод людини й громадянина, оскільки захист і охорона прав та свобод особи і є запорукою формування та становлення демократичної правової держави, а гарантії державного ладу залишаються майже не дослідженими.

Хоча питанню гарантії прав і свобод людини і громадянина, як одного з інститутів державного ладу, приділяли найбільшу увагу правознавці, але деякі проблемні аспекти залишилися невисвітленими. У правовій літературі поряд з терміном “гарантії прав і свобод людини і громадянина” нині вживаються терміни “механізм захисту прав і свобод людини і громадя-

нина”, “механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина”, “механізм реалізації прав і свобод людини і громадянина”, “механізм реалізації, гарантії та захист прав і свобод людини і громадянина” тощо. Крім того, багато науковців ототожнюють механізм захисту прав та свобод людини і громадянина з політичними, ідеологічними, організаційними, юридичними та іншими гарантіями цих прав. Однак більшість вчених наполягає на тому, що гарантії є складовим елементом механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина, який включає у свою структуру поряд з гарантіями і інші основоположні інститути. Для визначення місця і ролі гарантії державного ладу пропонуємо дослідити співвідношення поняття “гарантія” із терміном “механізм”, “механізм забезпечення...”, “механізм реалізації...”, “механізм захисту...”.

Що стосується механізму забезпечення державного ладу як комплексного інституту, то в юридичній літературі немає ґрунтовного дослідження цього явища. В роботах, присвячених дослідженню гарантії державного ладу, майже не існує теоретичних розробок із визначення співвідношення понять “гарантії” та “механізм” забезпечення державного ладу. Більшість аспектів цього співвідношення досліджено фрагментарно, залишаються остаточно невирішеними та дискусійними, що і зумовлює актуальність цього дослідження.

Перш за все визначимося щодо етимології поняття “механізм”. Отже, “механізм” тлумачиться як: 1) пристрій, що передає або перетворює рух; 2) внутрішня будова, система чогось; 3) сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [1, с. 474]. Механізм, як правило, розглядається як динамічне явище, що приводить до руху ті чи інші процеси.

При розгляді походження поняття «механізм», а також теорії філософської науки про механічні закономірності – механіцизму, М. Беляєва виділяє декілька необхідних та визначальних особливостей механізму як абстрактної категорії. Такими особливостями є: динаміка об’єктів; взаємодія частин механізму; взаємозумовленість частин механізму; системна організація частин механізму; наявність простих та складних частин механізму, які зумовлюють його структуру. Названі особливості можна спостерігати й у “юридичних механізмів” з певним коригуванням [2, с. 152–153]. Механізм є сукупністю компонентів, через цілісність існування яких можна розкрити сам механізм як ціле. Механізм є динамічною системою, в якій завжди існує рух, що породжує, так би мовити, дієвість державного ладу. Завдяки руху та взаємодії елементів механізму функціонує сам механізм. Функціонування механізму зумовлене діяльністю певних індивідів (органів державної влади). На підтримку наведеної позиції можна конкретизувати, що механізм, включаючи всі способи, засоби, які входять до його системи, приводить до руху структурні елементи на практиці.

Перш ніж переходити до розгляду співвідношення гарантії та механізму забезпечення державного ладу, необхідно зазначити, що в юридичній науці механізм забезпечення умовно поділяють на три підсистеми: механізм реалізації, механізм охорони та механізм захисту. Тому в подальшому

дослідженні зазначеної проблематики логічним є аналіз співвідношення гарантій з усіма вищенаведеними категоріями.

Деякі вчені ототожнюють гарантії з механізмом забезпечення прав та свобод громадян. Зокрема, в юридичній літературі зазначається, що як і гарантії, так і механізм забезпечення прав та свобод громадян є системами способів, що забезпечують їх реалізацію, охорону і надійний захист [3, с. 13]. Гарантії та механізм забезпечення прав та свобод громадян часто розглядають як суміжні поняття та такі, що взаємодіють між собою.

Також ряд правознавців ототожнюють механізм захисту прав та свобод людини і громадянина з політичними, ідеологічними, організаційними та юридичними (правовими) гарантіями цих прав [4, с. 143]. Така позиція існує, але вважаємо, що ототожнення гарантій з механізмом є не зовсім вірним.

У правовій літературі часто надаються однакові за змістом визначення гарантій та механізму забезпечення прав та свобод людини та громадянина. Так, М. Марченко розглядає механізм захисту та охорони прав особи в різноманітних його модифікаціях, наприклад, “механізм конституційного регулювання суспільних відносин”, “конституційний або, узагальнено, охоронний механізм забезпечення прав і свобод громадян”, “механізм захисту суб’єктивних прав”, “механізм реалізації особистих прав і свобод”. Автор додає, що “...нерідко під механізмом охорони і захисту прав особи розглядали гарантії: матеріальні, політичні, ідеологічні, юридичні, організаційні, оперативні”. На думку вченого, механізм забезпечення прав людини і громадянина – це визначена система засобів і факторів, що забезпечують необхідні умови поваги всіх прав і основних свобод людини, які впливають з гідності, властивої людській особі, і що є істотними для її вільного і повного розвитку [5, с. 277–279]. У цьому визначенні зроблено акцент на системі засобів і факторів, тим самим термін “механізм забезпечення прав людини і громадянина” ототожнюється з поняттям “гарантія”, оскільки остання розглядається також як система передумов, умов, засобів та заходів. М. Марченко до структури названого механізму включає суспільні норми; правомірну діяльність суб’єктів прав людини і громадянина; гласність; громадську думку; гарантії: загальні, спеціальні (юридичні), організаційні, правову культуру, процедури, відповідальність, контроль [5, с. 279]. Подана структура механізму є досить широкою за обсягом, що дозволяє краще дослідити зміст та сутність механізму забезпечення прав людини і громадянина.

О. Скакун, хоча і розмежовує ці поняття, однак зазначає, що як гарантії, так і механізм забезпечення прав та свобод громадян є системами способів, що забезпечують їх реалізацію, охорону і надійний захист. Але за своїм змістовим навантаженням зазначені способи різняться [6, с. 202–206]. Аналізуючи вищезазначене, слід вказати, що обидва поняття мають однакові елементи, є системами способів та умов. У результаті можна дійти висновку, що в цьому аспекті відбувається ототожнення понять, хоча є невеликі розходження саме в змістовому розумінні.

Проте більшість вчених вважає, що гарантії є складовою механізму забезпечення прав та свобод людини і громадянина, який включає поряд із зазначеними гарантіями й інші соціально-правові інститути. Так, зазнача-

ється, що складовими елементами механізму забезпечення прав і свобод особи є правовий статус, юридичні гарантії прав і свобод та загальносоціальні умови [7, с. 3–8]. Подібну думку стосовно того, що механізм, безперечно, включає і систему гарантій, поділяють М. Лаврик, Є. Хазов [8, с. 26; 9, с. 32] та ін. Т. Заворотченко з цього приводу зазначає, що поняття конституційно-правового механізму більш широке, ніж поняття конституційно-правової гарантії, і воно включає в себе поряд з іншими складовими і гарантії. Тому треба відрізнити гарантії від механізму захисту прав і свобод людини і громадянина [10, с. 25–26]. Треба зазначити, що цей підхід є правильним та вдалим, оскільки гарантії не можуть існувати окремо від механізму. В такому випадку ми мали б справу з гарантіями, закріпленими лише в теоретичних розробках, при цьому не маючи нічого спільного з законодавчо закріпленими та дійсно дієвими в реальному житті способами та умовами. Адже механізм, включаючи в свою систему й гарантії, забезпечує їхню реалізацію та дієвість на практиці. Механізм, як динамічне явище, приводить до руху та дії усі процеси, умови, засоби, тобто існуючі гарантії державного ладу.

Погоджуючись із вищезазначеною позицією, І. Романюк зауважує, що поняття “механізм забезпечення прав особи” є ширшим, ніж поняття “гарантії прав особи”, оскільки, крім конкретних нормативно-правових гарантій, механізм включає й інші складові, тобто поняття “механізм забезпечення прав особи” виступає як синонім поняття “гарантування прав особи”. Гарантії прав особи та механізм забезпечення цих прав є певною діалектичною єдністю, де гарантії виступають статичним, а механізм (власне процес гарантування прав особи) – функціональним, динамічним аспектом [11, с. 139–140]. З цього випливає, що механізм забезпечення є ширшим поняттям, ніж гарантії, однак деякі автори зазначають, що механізм можна ототожнювати з поняттям гарантування, оскільки, як і механізм, так і гарантування є процесами створення умов та засобів їх реалізації, є дієвим втіленням у життя тих самих гарантій державного ладу, тобто є певними динамічними аспектами порівняно з гарантіями, які є статичними у своєму розвитку. Дійсно, можна зазначити, що гарантування співпадає деякою мірою з певною частиною механізму.

Категорія “механізм забезпечення прав” акцентує увагу на динамічних взаємозв’язках між основними умовами, передумовами і засобами забезпечення прав і свобод особи та їх взаємодії. Вона є не лише збірною, а й системною, дозволяє охопити весь процес забезпечення прав людини, подати їх в системно-динамічному вигляді. Аналізуючи зміст правової категорії “механізм забезпечення”, в юридичній літературі багатьма авторами зазначається, що її елементами є: “гарантування”, “реалізація”, “охорона”, “захист”, “відновлення”. Тому, реалізуючи охорону, захист і відновлення права, держава виконує тим самим завдання забезпечення права людини. Останнє включає всю систему політичних, економічних, соціальних, духовних, правових й інших заходів і умов, спрямованих на найбільш повне користування особою благами [12, с. 25]. З цієї точки зору із зазначеної проблематики механізм є також ширшим поняттям, але включає в себе са-

ме гарантування, тобто не йде мова про ототожнення останніх понять. Аналіз наукових підходів дозволяє стверджувати, що серед науковців немає одностайної думки, а існують розбіжності щодо співвідношення понять “механізм забезпечення” та “гарантії”.

В юридичній літературі з цього приводу є думка стосовно того, що гарантію необхідно досліджувати як самостійну категорію, що має свої межі, об’єкт дії, систему, структуру, методи реалізації тощо [13, с. 150–160]. Таким чином, у межах цього питання деякі вчені зазначають, що є помилковим ототожнення гарантії з іншими поняттями: заходами правової охорони, заходами правового захисту, юридичною відповідальністю [14, с. 46], механізмом забезпечення, механізмом реалізації тощо. З цього випливає, що гарантії є самостійною категорією.

Комплексний аналіз різноманітних точок зору науковців з визначеної проблеми дозволив врахувати такі підходи: 1) гарантії ототожнюються з механізмом забезпечення (О. Пабат, О. Скакун); 2) механізм забезпечення включає гарантії (В. Безчастний, Т. Заворотченко, М. Лаврик, Є. Хазов); 3) гарантії – самостійна категорія, її необхідно розглядати самостійно (Т. Синюкова, К. Толкачов).

Механізм правового захисту прав людини визначається як динамічна система правових форм, засобів і заходів, дія і взаємодія яких спрямовані на запобігання порушенням прав людини чи на їх відновлення у випадку порушення. Він містить у собі три елементи: 1) охорону прав; 2) захист прав; 3) юридичну допомогу людині [15, с. 4]. З вищеведеного можна констатувати, що механізм правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина є сукупністю різноманітних засобів, умов та способів, які в єдності утворюють дієву модель для побудови правової держави та громадянського суспільства, в якому ефективно реалізуються на практиці гарантії прав і свобод людини і громадянина. Іншими словами, під механізмом правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина можна розуміти будь-які способи, в тому числі і гарантії цих прав, які мають на меті забезпечувати сприятливі умови для втілення закріплених у законодавстві норм у реальну дійсність та бути реалізованими на практиці державного будівництва.

Висновки. На підставі проведеного аналізу співвідношення поняття “гарантії” з терміном “механізм” забезпечення державного ладу, можна зробити такі висновки.

Механізм забезпечення є ширшим поняттям, ніж гарантії державного ладу, оскільки воно включає в себе поряд з іншими складовими і самі гарантії. Гарантії державного ладу не можуть існувати окремо від механізму. В такому випадку ми мали б справу з гарантіями, закріпленими лише в теоретичних розробках, при цьому не маючи нічого спільного з законодавчо закріпленими та дійсно дієвими в реальному житті способами та умовами. Адже механізм, включаючи в свою систему й гарантії, забезпечує їхню реалізацію та дієвість на практиці. Механізм, як динамічне явище, приводить до руху та дії усі процеси, умови, засоби, тобто існуючі гарантії державного ладу.

Але незважаючи на все це, гарантії державного ладу заслуговують окремого вивчення та дослідження всіх компонентів як складного політико-правового інституту, який є важливим та обов’язковим елементом дер-

жавного і суспільного розвитку. Гарантію державного ладу необхідно досліджувати як самостійну категорію, що має свої межі, об'єкт дії, систему, структуру та методи реалізації.

Бібліографічні посилання

1. Сучасний тлумачний словник української мови : / за заг. ред. В. В. Дубічинського. — Х., 2006.
2. Беляєва М. В. Конституційно-правові засади політичної функції Української держави: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Беляєва М. В. — Дніпропетровськ, 2012.
3. Пабат О. В. Адміністративно-процесуальні гарантії прав та свобод громадян: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Пабат О. В. — Х., 2008.
4. Терехин В. А. Государственно-правовой механизм обеспечения прав и свобод граждан: понятие и структура / В. А. Терехин // Правовая политика и правовая жизнь. — 2004. — № 2. — С. 140–148.
5. Марченко М. Н. Общая теория государства и права. Академический курс : в 2-х т. / отв. ред. М. Н. Марченко. — Т. 1. Теория государства. — М., 1998.
6. Скакун О.Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун. — Х., 2000.
7. Безчастний В. М. Актуальні проблеми захисту прав, свобод та законних інтересів громадян України в процесі здійснення правоохоронної діяльності в сучасних умовах : матеріали круглого столу. — Донецьк, 2007.
8. Лаврик М. А. Гарантии конституционных прав человека (соматический аспект): дис. канд. юрид. наук : 12.00.02 / Лаврик М. А. — Иркутск, 2006.
9. Хазов Е. Н. Юридические гарантии основных прав, свобод и обязанностей человека и гражданина в России: дис. канд. юрид. наук : 12.00.02 / Хазов Е. Н. — СПб., 1997.
10. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Заворотченко Т. М. — К., 2002.
11. Романюк І. Щодо визначення поняття “гарантії прав особи” у контексті забезпечення державної безпеки / І. Романюк // Підприємництво, господарство і право. — 2010. — № 10. — С. 138–140.
12. Васьковська В. Механізм забезпечення права людини на безпеку / В. Васьковська // Право України. — 2005. — № 9. — С. 25–28.
13. Синюкова Т. В. Юридические гарантии как метод регулирования правового положения личности // Вопросы теории государства и права: Межвуз. сб. научных работ. — Саратов, 1991. — Вып. 9. — С. 150–160.
14. Толкачев К. Б. Личные конституционные права и свободы граждан СССР: система, характеристика, особенности реализации / К. Б. Толкачев, А. Г. Хабибуллин. — Уфа, 1990.
15. Наливайко О. І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. І. Наливайко. — К., 2002.

Компанец Е. В. Гарантії державного строю і інші смежні категорії: проблеми співвідношення. Исследованы гарантии государственного строя как обязательного элемента государственного и общественного развития. Раскрыто соотношение терминов “гарантии” и “механизм” с целью определения места и роли гарантий государственного строя.

Ключевые слова: *гарантии, гарантии государственного строя, механизм, механизм защиты, механизм реализации, механизм обеспечения.*

Kompanets' K. V. Guarantees of the state system and other closely-related concepts: problems of ratio. The current dynamics of state development of Ukraine proposes new research directions and new methodological approaches. In such conditions particular importance shall study all the elements that form the basis of a democratic state. Therefore, in the legal literature recently more attention is paid to the state system, considering its component elements, but the problem is investigated to guarantee it is quite superficial.

Formation of Ukraine legal state and civil society is directly related to the problem of creating a system of effective safeguards the state system, whose solution is based on the development and application of the general conditions and special means to ensure the

existence and effectiveness of institutions of the state system. Guaranteeing political system is a complex political and legal institution, which is an important and indispensable part of national and social development. governmental body and political system guarantees is accepted regarded as functionally and structurally stable political and legal phenomenon, without whose existence is difficult to speak of the existence, formation and development of a certain type of political system. The above study shows the relevance of theoretical and legal framework guarantees the state system of Ukraine.

Though some elements of the state system successfully explored today, but in doctrinal literature almost no comprehensive studies on the guarantees of the state system.

It should be noted that the greatest emphasis is placed on reviewing and researching guarantees and protection of the rights and freedoms of man and citizen, as the defense and protection of rights and freedoms and to guarantee the formation of a democratic and legal state. A guarantee of public order remain almost unexplored.

The article investigates the guarantees of the state system as a necessary element of the state and social development. The article reveals the ratio of the term "guarantee" with the term "mechanism" to determine the place and role of the state system of guarantees.

Keywords: *guarantees, governmental body and political system guarantees, mechanism, protection mechanism, implementation mechanism, mechanism to ensure.*

Надійшла до редакції 20.06.2013

Савченко О. В.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 340.1

СПІВВІДНОШЕННЯ ТЕРМІНА «ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ» З ІНШИМИ СУМІЖНИМИ ПРАВОВИМИ КАТЕГОРІЯМИ

Розкрито співвідношення терміна “громадський контроль” з іншими суміжними категоріями. Досліджено співвідношення таких понять, як “громадський контроль”, “недержавний контроль”, “цивільний контроль”, “громадянський контроль” та “народний контроль”. Також проаналізовано взаємовплив зазначених термінів.

Ключові слова: *контроль, громадський контроль, недержавний контроль, цивільний контроль, народний контроль.*

Постановка проблеми. В умовах динаміки демократичних процесів в Україні особливої актуальності набувають дослідження усіх інститутів, що є обов’язковими у формуванні демократичної, соціальної, правової держави. Тому в юридичній літературі акцентовано увагу на розгляді громадського контролю як обов’язкового елемента правової держави та громадянського суспільства.

Формування в Україні демократичної, правової, соціальної держави можливе лише за умов наявності базових сфер соціальної життєдіяльності, взаємного контролю суб’єктів громадянського суспільства та держави.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Дослідження окремих теоретичних аспектів громадського контролю здійснювали такі вітчизняні та зарубіжні вчені: В.Б. Авер’янов,